

QARAQALPAQ BALALAR QOSIQLARINIŃ KÓRKEMLIK ÓZGESHELIGI

Maksetova F.A.

ÓzRIAQQB Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20308022>

Xalıq dóretpesiniń balalarǵa arnalǵan balalar atqaratuǵın túri bul balalar folklorı dep ataladı. Folklordıń bul túri áyyem zamannan beri bar hám dúnya xalıqlar folklorınıń tiykarǵı janrı. Tiykarınan bul folklor balalardıń aqıl oyın ósiriwge, sóylewge, tárbiyalawǵa jámiyetlik turmısqa aralastırıwǵa tiykarlangan boladı. Balalar folklorınıń bir bólimi úlkenlerdiń balalarǵa aytıp beriwine qurılǵan, ekinshi bólimi balalardıń ózleriniń atqarılıwına qurıladı. Úlkenler aytıwshılardıń repertuarına kóbinese qosıqlar, ertekler, ápsanlar, ańız ángimeler kiredi. «Basqa xalıqlar sıyaqlı xalqımız áyyemgi dáwirlerden baslap - aq bala tárbiyasına ayrıqsha kewil bólip keledi. Ózleriniń barlıq aqıl oyın, sanasın balalar folklorına arnaǵan. Házirgi dáwirde qaraqalpaq folklorınıń kórkem sóz óneriniń bir túri balalar folklorı esaplanıp, bul janr shıǵarmaları óziniń burınnan bar dástúriy jolı menen rawajlanıp, jańa dáwirdiń talabına say jańa janrları menen tolısıp, bayıp barmaqta».[1] Qaraqalpaq balalar folklorınıń tiykarǵı janrlarına ertekler, qosıqlar, jumbaqlar, jańıltıw, taqmaq, balalar oynıları, ayqulash, hákke qayda hám taǵı basqa. [2]

Balalar qosıqlarınıń poetikalıq ózgeshelikleri

Qaraqalpaq balalar qosıqlarınıń eń tiykarǵı qásiyeti – olardıń jeńil, qısqa hám este saqlawǵa qolaylı bolıwı. Balalar psixologiyasına ılayıq etip dóretilgen bul shıǵarmalarda qaytalanıwlar, únles sózler, ırǵaq úlken orın tutadı. Balalar qosıqlarında kóbinese dialog forması, soraw-juwap usılı, qaytalawlar; qollanıladı.

Bul poetikalıq usıllar balalardıń qosıqtı tez yadlap alıwına járdem beredi. Mısalı, «Hákke qayda?» qosıǵında qısqa sorawlar hám juwaplar arqalı shıǵarma janlanıp turadı:

- Hákke qayda?
- Úyasında.
- Ne qılıp atır?
- Keste tigip atır.
- Kestesi qanday?
- Alaqanday.
- Dárwazanıń awzı qanday?
- Óte beriń bunnan
- Neshe atlasam ótemen?

-Eki atlasañ ótesen...

-Bir nan jeyseńba?

-Jartı nan jeyseńba?

-Bir nan jeymen.

-Al basla[3,64].

Bul qatarlarda qarapayım sózler qollanılğanı menen, olardıń seslik únlesligi hám ritmlik qurılısı shıǵarmanıń kórkemligin arttıradı.

Balalar qosıqlarındaǵı ritm hám uyqas

Balalar qosıqlarınıń poetikasında ritm ayırıqsha áhmiyetke iye. Ritm balalardıń qosıqtı jeńil aytıwına hám este saqlawına múmkinshilik beredi. Qosıqlarda buwınlar teńligi saqlanıp, muzikalılıq kúsheytiledi.

Áwelemen – dúwelemen,

Salqan iyttin sanı menen,

Qara qoydıń qanı menen.

- Áwez molla qayda ketti?

- Duzǵa ketti,

-Qashan keler?

- Jaz keler.

- Jaz kelmese?

- Gúz keler.

- Pállanpish.

- Oyǵa tús.

- Sen tur.

- Sen shıq. [3,63]

Bul qatarlarda sózlerdiń seslik uyqası hám qaytalanıwı poetikalıq muzikalılıqtı kúsheytip tur. Sonday-aq balalardıń tilin shınıqtırıwǵa xızmet etedi.

Balalar qosıqlarında kóbinese qara qosıq úlgisindegi uyqas túrleri ushırasadı. Uyqaslardıń qarapayım bolıwı shıǵarmanıń jeńil qabıl etiliwine sebep boladı.

Obrazlılıq hám kórkemlik

Qaraqalpaq balalar qosıqlarında haywanatlar, quslar hám tábiyat obrazları keń qollanıladı. Ásirese túlki, túye, qoy, hákke sıyaqlı obrazlar arqalı balalardı turmıs haqqında túsiniq beriledi.

«Túlkishek» qosıǵı balalar folklorındaǵı eń kórkem shıǵarmalardıń biri bolıp tabıladı. Bul shıǵarmada túlki obrazı hiylekerlikti, házirjuwaplıqtı hám tapqırılıqtı bildiredi.

Mısalı:

- Háy, túlkishek, túlkishek,

- Túnde qayda barasań? –

- Mamamniń úyine baraman,
«Mamań saǵan ne berer?»
- Eshki sawıp sút berer,
- Eshkisiniń súti joq, [3,68]

Bul jerde qaytalaw hám intonaciyalıq seslik shıǵarmanıń poetikalıq tásirin kúsheytip tur. Túlkishekke berilgen sorawlar arqalı dramalıq qozǵalı payda boladı.

Shıǵarmadaǵı dialog forması balalardıń qızıǵıwın arttırıp, olardı sóylesiw mádeniyatına úyretedi.

Dialog hám dramalıq elementler

Qaraqalpaq balalar qosıqlarınıń kópshiligi dialog formasında qurılǵan. Bul poetikalıq ózgeshelik balalar folklorına dramalıq sıpat beredi.

«Túlkishek», «Hákke qayda?», «Há, túyeler, túyeler» sıyaqlı qosıqlarda bir personaj soraw qoysa, ekinshisi juwap beredi. Bul balalardıń sózge sheshen bolıwına hám tez oylawına tásir etedi.

Mısalı:

- Há, túyeler, túyeler
- Há, túyeler, túyeler,
- Duzıń qayda túyeler?
- Balqan tawdıń basında,
- Balıq oynar tusında.
- Jemisim jerge tógildi,
- Jer juwsanın berdi,
- Juwsanın qoyǵa berdim, [3,68]

Bul qatarlarda intonaciya, qaytalaw hám sóz oyını kórkemlik quralı sıpatında qollanılǵan.

Dialog forması balalardı oyınǵa tartıp, qosıqtı saxnalıq kóriniske aylandıradı. Sonlıqtan balalar qosıqlarında dramalıq elementler de kúshli bolıp tabıladı.

Balalar qosıqlarınıń tárbiyalıq mazmunı

Balalar qosıqları tek kewil ashıw ushın ǵana emes, al tárbiya quralı sıpatında da áhmietli. Xalıq balalardı miynetti, ádeplilikti, miymandoshlıqtı, adamgershilikti, tapqırılıqtı qosıq arqalı úyretken.

«Há, túyeler, túyeler» qosıǵında xalıqtıń sharwashılıq ómiri sáwlelenedi. Balalar bul arqalı túeshilik, qoyshılıq, balıqshılıq haqqında maǵlıwmat aladı.

Qosıqlarda xalıqtıń ómir saltı, kásibi hám milliy qádrیاتları kórkem túrde berilgen. Bul balalardıń milliy sana-sezimin qalıplestiriwde úlken rol atqaradı.

Til kórkemligi

Balalar qosıqlarınıń tili júdá qarapayım, túsinikli hám tásirli bolıp keledi. Onda: teńewler, qaytalawlar, dawis únlesligi keń qollanıladı. Bul poetikalıq qurallar balalardıń til baylıgın ósiredi. Qosıqlarda xalıq tiliniń bay sóz qori saqlangán.

Sonday-aq balalar qosıqlarında yumor hám názik kúlki de ushırasadı. Bul balalardıń estetikalıq sezimlerin qalıplestiriwge járdem beredi.

Qaraqalpaq xalıq balalar qosıqlarınıń poetikası xalıqtıń kórkem oylaw dástúrin, estetikalıq talgamnı hám tárbiya tájiriyesin kórsetedi. Balalar qosıqlarında ritm, uyqas, qaytalaw, dialog hám obrazlılıq keń qollanılıp, shıǵarmalardıń kórkemlik dárejesin arttırǵan.

«Túlkishek», «Hákke qayda?», «Há, túyeler, túyeler» sıyaqlı qosıqlar balalardıń oy-órisin keńeytip, olardı sózge sheshen, tapqır hám ádepli bolıwǵa úyretedi.

Sonlıqtan qaraqalpaq balalar qosıqları xalıq mádeniyatınıń qımbatlı miyraslarınıń biri bolıp tabıladı hám olardı úyreniw búgingi kúnde de úlken áhmietke iye.

ÁDEBIYATLAR:

1. Мақсетов Қ. Қарақалпақ фольклорың эстетикасы. - Нөкис. Қарақалпақстан, 1971.
2. Календерова А. Хәзирги дәўир қарақалпақ балалар фольклоры, жанр эволюциясы. – Нөкис: Нур туран принт, 2024.
3. Тажимуратов Ә. Қарақалпақ халқ қосықлары. - Нөкис. Қарақалпақстан, Нөкис. 1965.